

в 3 т. Т. 3: Криміналістические средства, приёмы и рекомендации / Р. С. Белкин. – М. : Юристъ, 1997. – 478 с. 7. Лисенко В. В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції: Теорія та практика : монографія / В. В. Лисенко. – К. : Логос, 2004. – 324 с. 8. Протидія економічній злочинності / П. І. Орлов, А. Ф. Волобуєв, І. М. Осика [та ін.]. – Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2004. – 568 с.

Надійшла до редакції 08.10.2010

На основе анализа научной литературы и судебной практики предложена криминалистическая классификация преступлений, совершаемых в бюджетной сфере Украины.

Criminalistic classification of crimes committed in the budgetary sphere of Ukraine is offered on the base of the scientific literature and legal practice analysis.

УДК 343.98

О. В. Приходько

ПРОФІЛАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ СЛІДЧОГО У СПРАВАХ ПРО ХАБАРНИЦТВО, ВЧИНЕНЕ В ПРАВООХОРОННІЙ СФЕРІ

Наведено типові причини та умови хабарництва, вчиненого в правоохоронній сфері, розглянуто основні положення профілактичної діяльності слідчого у справах про зазначені злочини.

Хабарництво у сфері правоохоронної діяльності на сьогодні в Україні є досить поширеним явищем, яке завдає значної шкоди інтересам держави, юридичних осіб і окремих громадян. Розслідування таких злочинів супроводжується значними труднощами, пов'язаними перш за все зі специфічністю суб'єктів злочину, котрі мають професійні знання та навички щодо оперативно-розшукової, слідчої роботи, здійснення правосуддя.

Одним із проблемних аспектів є питання профілактичної діяльності слідчого у кримінальних справах про одержання хабарів працівниками правоохоронних органів. Аналіз слідчої та судової практики свідчить про низьку ефективність такої роботи. Зокрема, у багатьох справах причини та умови, що сприяють хабарництву, встановлюються неповно, слідчі не вживають належних профілактичних заходів. Таке становище серед іншого пов'язано з відсутністю науково-обґрунтованих рекомендацій.

У кримінологічних дослідженнях висвітлювались причини хабарництва серед працівників правоохоронних органів [1, с. 481–482; 2; 4; 5, с. 39–44]. Водночас криміналістичний аспект проблеми залишається практично не дослідженим. Так, питання розслідування хабарництва в сучасний період розглядалися українськими вченими Я. Є. Мишковим, Г. О. Пушкарьовим та ін. Особливості розслідування хабарництва в право-

© Приходько О. В., 2010

охоронній сфері були предметом кандидатських дисертацій російських науковців М. В. Ляміна, Є. Ю. Фролової, А. Н. Халікова. Однак у їхніх працях питання профілактичної діяльності слідчого у справах зазначеної категорії залишились поза увагою. Викладене свідчить про актуальність даного напряму наукових пошуків із метою розроблення на основі аналізу даних слідчої і судової практики, наукової літератури рекомендацій щодо встановлення причин та умов, що сприяють вчиненню хабарництва в правоохоронній сфері, а також профілактичної діяльності слідчого у кримінальних справах зазначеної категорії.

У більшості справ про виділений різновид хабарництва як причини та умови, що сприяють злочинів, слідчими відзначаються недоліки в контролі за діяльністю підлеглих з боку керівника правоохоронного органу (підрозділу), а також недостатня робота оперативних працівників, які мають попереджати, виявляти і розкривати такі правопорушення. Безпосередня ж профілактична діяльність слідчих, як правило, обмежується винесенням подання в порядку ст. 23-1 КПК України.

Убачається, що комплекс причин та умов давання і одержання хабарів у правоохоронній сфері є більш різноманітним, а профілактична робота слідчого має бути ширшою.

Насамперед відзначимо, що ми погоджуємось із точкою зору вчених, котрі пропонують чітко розрізняти причини злочину та умови, що сприяли його вчиненню. Так, А. Ф. Волобуєв підкреслює, що причини злочину – це ті активні фактори, які викликають у певної особи інтереси, мотиви для його вчинення. Це повністю суб'єктивна сфера, пов'язана з особливостями конкретної людини. Умови, що сприяють вчиненню злочину (пасивні фактори), складають його навколишню обстановку [6, с. 288–289]. Таким чином, вести мову про причини хабарництва та умови, що сприяють його вчиненню, слід окремо.

Серед причин давання хабарів працівникам правоохоронних органів і суду можна вказати: а) прагнення особи уникнути відповідальності за вчинене правопорушення у будь-який, у тому числі незаконний, спосіб; б) низький рівень правової свідомості, зневажливе ставлення хабародавця до вимог законодавства, його переконання в доцільності хабарів, моральне виправдання та підтримка корупції; в) необґрунтована довіра до особи, схильність діяти «за порадою» інших осіб; г) впевненість у неможливості вирішення навіть правомірного інтересу в законний спосіб.

Типовими причинами одержання хабарів є: а) гіпертрофована корислива орієнтація особистості службових осіб, намагання одержати якомога більше матеріальних благ, використо-

вуючи свої службові повноваження; б) невинуватана «м'якість» характеру, невміння проявити принциповість, відмовити іншим особам у їхніх незаконних проханнях; в) конформізм, схильність діяти під впливом інших осіб, уникнення прийняття самостійних рішень; г) відчуття гострої потреби в коштах через збіг складних особистих (сімейних) обставин.

Виходячи з такого розуміння причин хабарництва відзначимо, що їх усунення в ході досудового слідства можливе в основному через здійснення на підозрюваних (обвинувачених) виховного впливу, роз'яснення не тільки протиправності, а й аморальності їхньої поведінки, звернення до позитивних якостей особи. Встановлення причин, які спонукали особу до вчинення злочину, нерозривно пов'язано із виконанням іншого процесуального обов'язку слідчого – вивчення особи обвинуваченого. Зокрема, вирішення таких завдань має здійснюватися у ході допитів обвинуваченого, а також допитів у якості свідків його родичів, друзів, колег по службі. Важливе значення має і вивчення документів, що характеризують особистість обвинуваченого (характеристик, особової справи тощо).

Поведінка слідчого в ході спілкування з обвинуваченим, проведення слідчих дій також має бути спрямована на здійснення виховного впливу. Слід намагатись викликати в обвинуваченого почуття каяття у вчиненому, спонукати до активної допомоги слідству. Рішення у справі (зокрема щодо обрання запобіжного заходу, залучення тих чи інших осіб до слідчих дій і т. п.) мають бути виваженими та обґрунтованими, що сприятиме активізації позитивних рис особистості обвинуваченого.

В аспекті встановлення та вжиття заходів щодо усунення умов, котрі сприяли вчиненню хабарництва у сфері правоохоронної діяльності, у слідства можливостей більше. Адже нейтралізація зовнішніх факторів має загальне профілактичне значення – мінімізує або робить взагалі неможливим вчинення інших аналогічних злочинів.

Серед різноманіття умов, що сприяють поширенню хабарництва у сфері правоохоронної діяльності, прикладне криміналістичне значення, на нашу думку, мають тільки ті, які можуть бути встановлені, а головне – усунуті слідчим у ході досудового слідства. Зокрема, такими умовами можуть бути: а) правовий нігілізм, атмосфера схвалення корупції і хабарництва в окремих трудових колективах, сім'ях; б) зневіра окремих громадян у тому, що за давання та одержання хабарів винні особи понесуть покарання, упевненість службових осіб у своїй безкарності; в) поведінка інших осіб з оточення хабародавців і одержувачів хабарів, спрямована на спонукання до злочину, допомогу в його вчиненні; г) повна відсутність або значні недоліки в орга-

нізації контролю за діяльністю службових осіб; г) недоліки нормативно-правового регулювання, організації діяльності певних службових осіб, які дають можливість за однакових обставин приймати різні рішення; д) недоліки кадрової роботи в підрозділі (неправильний підбір кадрів, невжиття заходів щодо порушників службової дисципліни і законності в роботі); е) некомпетентність керівництва відповідного підрозділу, невміння організувати роботу, своєчасно виявити осіб, схильних до хабарництва; є) незаконні дії керівництва (підбурювання до вчинення протиправних дій, вимагання хабарів від підлеглих за підвищення на службі, вимоги сплачувати службові витрати за рахунок особистих коштів і т. п.); ж) формалізм у виховній роботі з персоналом.

Виявлення зазначених умов у ході досудового слідства є досить складним завданням, яке, як свідчить аналіз практики, вирішується далеко не у всіх кримінальних справах, адже достовірно встановити їх можна тільки шляхом постановки та вирішення відповідного завдання під час більшості слідчих дій та інших заходів розслідування.

Зокрема, у ході допитів обвинувачених вбачається задоцільне ставити запитання щодо того, які саме обставини сприяли вчиненню злочину, що, на думку допитуваного, можна було б здійснити в плані організації роботи з метою недопущення таких діянь у майбутньому. Допитуючи в якості свідків колег по роботі обвинуваченого, його родичів, друзів, також необхідно звертати увагу на відомі умови, що могли сприяти злочині, та можливі профілактичні заходи.

Суттєве значення в аспекті встановлення таких умов може мати вивчення слідчим документів, що регламентують як діяльність конкретної службової особи – одержувача хабара, так і установи (підрозділу) в цілому. Уважне ознайомлення та порівняльний аналіз змісту службових інструкцій, функціональних обов'язків, положень про відповідні посади і підрозділ, а також нормативно-правових актів, що регулюють певну сферу діяльності, дозволяють виявити прогалини та невідповідності, усунення яких матиме профілактичне значення. Важливо також відзначити необхідність вивчення слідчим не тільки посадових інструкцій обвинуваченого, а й службової документації його керівників про обов'язки та здійснену роботу з персоналом, а також відповідну документацію підрозділів, що мають контролювати діяльність службової особи. Це дасть змогу з'ясувати, чи належним чином проводилась кадрова і виховна робота в підрозділі, які були прорахунки та чи не сприяли вони вчиненню злочину.

Згідно з чинним кримінально-процесуальним законодавством основним засобом усунення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину, є винесення слідчим відповідного подання (ст. 23-1 КПК України). На практиці у справах про хабарництво, вчинене у сфері правоохоронної діяльності, більшість таких подань спрямовується на адресу керівників відповідного правоохоронного органу із пропозиціями розглянути подання на зібранні трудового колективу, посилити виховну та роз'яснювальну роботу із підлеглими, а також поліпшити діяльність щодо попередження подібних злочинів з боку уповноважених оперативно-розшукових підрозділів. Убачається, що така практика в цілому є правильною, однак через різноманіття наведених вище умов, що сприяють вчиненню зазначеного різновиду злочинів, профілактичні засоби можуть бути розширені.

Уважаємо безумовно корисним і необхідним спрямування подання до підрозділу, працівник якого притягнутий до кримінальної відповідальності за одержання хабара, із метою усунення всіх встановлених слідством умов, що існують у колективі, та попередження подібних діянь з боку інших працівників. Зокрема, у поданні мають бути вказані конкретні умови, що сприяли вчиненню злочину: атмосфера «мовчазного» потурання або навіть схвалення корупції в колективі; відсутність належного контролю з боку керівника за діяльністю підлеглих; формалізм у діяльності з наставництва з боку досвідчених працівників, керівників, організації стажування молодих фахівців і т. п.; недоліки в розподілі функцій між співробітниками, внутрішньовідомчої організації їхньої роботи; приклади порушення службової дисципліни окремими працівниками тощо.

У поданні необхідно вказати конкретні заходи, вжити які вимагає слідчий, наприклад: а) довести до відома всього трудового колективу зміст подання, попередити працівників про протиправність та неминучу караність фактів хабарництва; б) удосконалити (за потреби розробити нові) службові документи щодо регулювання відповідної діяльності, затвердити їх у встановленому порядку, довести до виконавців і контролювати виконання; в) запровадити та організувати належну роботу щодо виховання молодих фахівців, наставництва; г) організувати вивчення персоналом нормативно-правових актів щодо протидії корупції, опублікованої слідчої та судової практики з цих питань.

Особливо слід підкреслити, що чинне законодавство (ч. 2 ст. 23-1 КПК України) прямо встановлює обов'язок слідчого порушити в поданні питання про притягнення осіб, у діях яких виявлено ознаки дисциплінарного правопорушення, до дисциплінарної відповідальності. Зокрема, у ході розслідування мо-

жуть бути встановлені такі факти порушень службової дисципліни та своїх обов'язків з боку колег обвинуваченого, як прогули, вчинення перевірочних чи процесуальних дій без належних підстав, порушення термінів і правил оформлення документів тощо. У такому разі слідчий має винести подання на адресу керівника, до повноважень якого входить притягнення винних до дисциплінарної відповідальності. Також до вищого за рівнем керівного органу (посадової особи) слід спрямовувати подання у випадку встановлення фактів некомпетентності безпосереднього керівника. У таких випадках у поданні слід навести переконливі аргументи, що підтверджують наявність зазначених умов, і запропонувати вжити конкретних заходів, наприклад: вирішити питання про відповідність керівника посаді, організувати підвищення кваліфікації тощо.

Необхідно відзначити, що в правоохоронних органах функціонують спеціалізовані підрозділи, які виконують функції попередження та викриття фактів порушень дисципліни, законності в службовій діяльності. Наприклад, у системі МВС діє служба внутрішньої безпеки, а також інспекція з особового складу. Подібні підрозділи є й в інших правоохоронних відомствах. Тому практично в кожній кримінальній справі про хабарництво, вчинене у сфері правоохоронної діяльності, перед слідчим постає завдання щодо з'ясування, чи не сприяли вчиненню злочину недоліки в роботі цих підрозділів. Уважаємо, що такі недоліки є умовами злочину не завжди, а тільки у випадках одержання хабарів з боку працівників правоохоронного органу, які вчинялись: а) систематично; б) «відкрито», тобто без застосування кваліфікованих способів приховання злочинів, а також поєднувались із вимаганням хабарів; в) особами, котрі раніше притягувались до дисциплінарної та адміністративної відповідальності за порушення службової дисципліни, законності у своїй діяльності; г) особами, які були прийняті на службу до правоохоронного органу всупереч встановленим вимогам до відповідного персоналу (раніше судимі, такі, що мають зв'язки в злочинному середовищі, і т. п.); ґ) особами, щодо яких раніше надходили скарги від громадян та організацій за незаконні дії, однак належних заходів реагування не було вжито; д) особами, рівень матеріального становища, витрати, вартість майна яких явно перевищує можливі легальні джерела доходів.

При встановленні під час досудового слідства зазначених обставин необхідно винести подання на адресу керівництва відповідного підрозділу з наведенням конкретних заходів, що пропонується вжити із метою усунення умов, що сприяли вчиненню хабарництва, зокрема: а) довести зміст подання до особового складу відповідного підрозділу; б) активізувати роботу

щодо попередження та виявлення фактів хабарництва в підконтрольних підрозділах; в) посилити контроль за службовою діяльністю осіб, котрі під час виконання службових обов'язків допускають порушення дисципліни, щодо яких надходять скарги, рівень матеріального становища яких явно перевищує легальні доходи; г) вжити адекватних заходів реагування на скарги, заяви і повідомлення громадян та організацій щодо порушень законності в діяльності підконтрольних підрозділів; г) вжити заходів щодо поліпшення роботи з недопущення прийняття на службу осіб, які не відповідають встановленим вимогам до кандидатів на службу у відповідному правоохоронному органі.

У всіх випадках в поданні слід вказати конкретні строки реалізації наведених заходів і запропонувати направити не тільки письмову відповідь про вжиті заходи на адресу слідчого у встановлений місячний строк, а й копії відповідних документів (наказу про накладення дисциплінарного стягнення, службових інструкцій, положень і т. п.).

Слід відзначити, що профілактична діяльність слідчого у кримінальній справі не обмежується тільки винесенням подання в порядку ст. 23-1 КПК України. Убачається цілком правильною позиція вчених, котрі, крім встановлення та усунення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину, виділяють і такі напрямки профілактичної роботи, як попередження імовірної, запобігання реальною можливою і припинення розпочатої злочинної діяльності з боку осіб, обвинувачених (підозрюваних) у вчиненні конкретного злочину, узагальнення криміногенних чинників, встановлених під час розслідування за однорідними кримінальними справами, і подання пропозицій щодо їх усунення до відповідних органів та установ [7, с. 128].

Щодо хабарництва особливо актуальним та проблемним є перший напрямок профілактичної діяльності. Такі заходи мають виражатися у: а) обранні у відношенні до підозрюваного (обвинуваченого) адекватного запобіжного заходу; б) вирішенні питання про відсторонення обвинуваченого від посади на час розслідування в порядку ст. 147 КПК України з метою перешкоджання протидії розслідуванню шляхом підроблення документів, інших незаконних дій із використанням службового становища; в) профілактичних бесідах, своєчасному проведенні необхідних слідчих дій, оперативно-розшукових та інших заходів, спрямованих на попередження вчинення злочинних діянь з боку обвинуваченого та інших осіб із метою протидії розслідуванню (зокрема, незаконному впливові на потерпілих, свідків, експертів, суддів та вчиненню інших злочинів проти правосуддя (ст. 371-388 КК України); г) накладенні арешту та, за необхідності, вилученні майна, одержаного злочинним шляхом, із

метою запобігання злочинним діянням із ним (ст. 209, 388 КК України); г) своєчасному виявленні ознак інших злочинів, що готуються або вчиняються обвинуваченими та іншими особами, і вжитті відповідних заходів щодо їх попередження, припинення та притягнення винних до кримінальної відповідальності.

Підсумовуючи викладене відзначимо, що профілактична діяльність слідчого у справах про хабарництво, вчинене у сфері правоохоронної діяльності, є багатогранною. Вона полягає в здійсненні комплексу заходів, спрямованих на виявлення причин та умов конкретних деліктів, їх усунення, а також запобігання вчиненню таких злочинів у майбутньому. Удосконалення науково-обґрунтованих рекомендацій щодо криміналістичної профілактики виділеного різновиду хабарництва є важливим напрямком подальших криміналістичних досліджень.

Список літератури: 1. Томчук І. О. Причини та умови давання хабара / І. О. Томчук // Держава і право. – 2006. – Вип. 33. – С. 478–482. 2. Кушнар'єв С. В. Корупція: соціально-психологічний феномен загрози особистості та професійній діяльності посадової особи органів внутрішніх справ : монографія / С. В. Кушнар'єв, О. В. Шаповалов. – 2-ге вид. – К. : НАВСУ, 2005. – 180 с. 3. Мартиненко О. А. Оцінка поширеності фактів корупції в діяльності органів внутрішніх справ / О. А. Мартиненко // Матеріали Круглого столу «Організаційні та правові проблеми боротьби з корупцією» (5 черв. 1998 р., м. Харків). – Х., 1998. – С. 43–45. 4. Гадойбоев С. А. Поняття та причини корупції серед особового складу органів внутрішніх справ України / С. А. Гадойбоев // Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ України. – 2002. – № 5. – С. 36–43. 5. Соціально-психологічні аспекти виявлення і попередження корупції та інших правопорушень серед працівників міліції : монографія / В. О. Криволапчук, М. Т. Бондарчук, С. М. Зленко [та ін.] ; за заг. ред. В. О. Криволапчука. – Вінниця : ВНТУ, 2009. – 134 с. 6. Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна у сфері підприємництва / А. Ф. Волобуєв. – Х. : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. – 336 с. 7. Криміналістична профілактика економічних злочинів : наук.-практ. посіб. / С. В. Великанов, А. Ф. Волобуєв, В. А. Журавель [та ін.] ; за ред. д-ра юрид. наук, проф. В. А. Журавля. – Х. : Харків юридичний, 2006. – 236 с.

Надійшла до редколегії 08.10.2010

Указаны типичные причины и условия взяточничества, совершаемого в правоохранительной сфере, рассмотрены основные положения профилактической деятельности следователя по делам об указанных преступлениях.

The typical causes and the circumstances of bribery, committed in a law-enforcement sphere are indicated; the basic positions of the investigator's preventive activity in the mentioned criminal cases are examined.